

ру (як передбачав попередній проект) на систему білатеральних (двосторонніх) договорів для забезпечення миру в Європі. Підтвердженням реалізації такої політики стали договори, підписані між СРСР і Францією, СРСР і Чехословаччиною. Слід зазначити, що підписані договори не були підкріплені військовими угодами, що свідчило не стільки про бажання зміцнити мир в Європі, скільки про плани «витягнути» Францію та Чехословаччину з можливих комбінацій проти СРСР, а також для створення важеля впливу на Німеччину та Польщу [25, 167].

Після смерті Ю. Пілсудського 12 травня 1935 р., зміни курсу зовнішньої політики не відбулося. Навпаки, спостерігалось посилення германофільських позицій міністра Ю. Бека, наростав рівень взаємодовіри, дрібних зіткнень і відсутність будь-якого продовження курсу, взятого 1932 р. [12, 100–101].

Отже, радянсько-польські відносини на початку 1930-х рр. зазнали позитивного впливу світової політики, спрямованої на поглиблення мирних відносин усіх країн Європи. Підтвердження тому – підписання пакту про ненапад та декларація про визначення агресії. Проте, з приходом до влади реакційного нацистського режиму в Німеччині, зовнішня політика Польщі переорієнтувалася на пошуки порозуміння зі своїм західним сусідом. Внаслідок цього, була підписана декларація про неагресію з Німеччиною, що знаменувало поступове відхилення від попередньої активної співпраці з СРСР та Францією. Насамперед це виражалось у саботуванні реалізації Східного пакту та призвело до того, що від 1935 р. радянсько-польські відносини почали охолоджуватися та погіршуватися.

1. *История внешней политики СССР 1917–1945 гг.* / Под ред. А. Громько, Б. Пономарева. – Т. 1. – М., 1986.
2. *История дипломатии. Дипломатия в период подготовки Второй мировой войны 1919–1939* / Под ред. В. Потёмкина. – Т. 3. – М., 1945.
3. *Очерки истории советско-польских отношений* / Под ред. И. Костюшко. – М., 1979.
4. *Batowski J. Między dwiema wojnami 1919–1939. Zarys historii dyplomatycznej.* – Krakow, 1988.
5. *Михутина И. Советско-польские отношения, 1931–1935.* – М., 1977.
6. *Нежинский Л.Н. СССР и Польша в 1934–1935 гг.: упущенные возможности?* // *Советско-польские отношения в политических условиях Европы 30-х годов XX в.* / Отв. ред. Э. Дурачински, А. Сахаров. – М., 2004.
7. *Иванов Ю. Очерки истории советско-польских отношений в документах 1917–1945 гг.* // *Наш современник.* – 2003. – № 10.
8. *Заицильняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів.* – Львів, 2002.
9. *Алексівець Л. Новітня історія Польщі (1918–1939): Навч. пос.* – К., 2002.
10. *Zacharias M.J. Niemcy, Związek Sowiecki i mocarstwa zachodnie w polskich kalkulacjach politycznych w latach 30. XX w. (ze szczególnym uwzględnieniem 1939 r.)* // *Historia i polityka.* – Toruń, 2009–2010. – № 2–3.
11. *Kornat M. Polska polityka zagraniczna 1932–1939* // *Biuletyn instytutu pamięci narodowej.* – 2009. – № 12.
12. *Матерски В. Польско-советские отношения (1932–1939). Узловые проблемы* // *Советско-польские отношения...*
13. *Грегорович С. Место и роль СССР в политике Польши в 30-е годы* // *Советско-польские отношения...*
14. *Документы внешней политики СССР (Далі – ДВП СССР)* / Под ред. А. Громько. – Т. XV. – М., 1969.
15. *Морозов С. К вопросу о секретном польско-германском договоре 1934 года* // *Славяноведение.* – 2005. – № 5.
16. *ДВП СССР.* – Т. XVI. – М., 1970.
17. *Киссинджер Г. Дипломатия / Пер. с англ.* – М., 1997.
18. *ДВП СССР.* – Т. XVII. – М., 1971.

19. *Чему свидетели мы были... Переписка бывших царских дипломатов, 1934–1938: В 2 т. – Т. 1 / Под ред. Е. Примакова.* – М., 1998.
20. *Документы и материалы по истории советско-польских отношений* / Под ред. И. Хренова, Т. Цесляк. – Т. VI. – М., 1969.
21. *Политбюро ЦК РКП(б)–ВКП(б) и Европа. Решения «особой папки». 1923–1939.* – М., 2001.
22. *Молотов В.М. Статьи и речи. 1935–1936.* – М., 1937.
23. *ДВП СССР.* – Т. XVIII. – М., 1973.
24. *Секреты польской политики (1935–1945): Сб. док. / Сост. Л. Соцков.* – М., 2009.
25. *Волос М. Внешняя политика СССР в 1935–1939 гг.: некоторые соображения* // *Вестник МГИМО.* – 2009. – № 4.

Oleshchuk N.Y. The Soviet-Polish diplomatic relations in the context of the Polish «policy of equilibrium» (the January of the 1934th – the May of the 1935th). The transformation of the Polish-Soviet diplomatic relations under the influence of the Germany's threat growth in Europe is examined in the article.

Key words: Eastern Pact, the policy of equilibrium, J. Beck, M. Litvinov

Т. В. Пилипович

УКРАЇНСЬКИЙ ЧИННИК У ФОРМУВАННІ АРМІЇ ГЕНЕРАЛА АНДЕРСА НА ТЕРИТОРІЇ СРСР ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Проаналізовано участь українців під час створення польського добровольчого формування – Армії генерала Андерса (2-го Польського Корпусу) на території СРСР. У центрі уваги висвітлення причин та дипломатичних перемовин про формування Армії генерала Андерса та взаємозв'язок цього процесу з українським чинником.

Ключові слова: українці, національні меншини, Армія генерала Андерса (2-й Польський Корпус)

Маловідомою сторінкою всесвітньої історії є етап створення польського добровольчого військового формування – Армії генерала Андерса (2-го Польського корпусу). Це військове формування було створене з ініціативи генерала Владислава Андерса в 1941 р. на території Радянського Союзу згідно радянсько-польської угоди. Армія складалася з польських громадян, які потрапили до радянського полону, в ході радянсько-польської війни 1939 р., а також поляків, котрі були засуджені та депортовані до таборів ГУЛАГу. Слід зазначити, що серед цієї групи польських громадян було чимало етнічних українців, адже у міжвоєнний період західноукраїнські землі перебували під владою Другої Речі Посполитої.

Перша спроба створити польське військове з'єднання на території СРСР відбулася восени 1940 р. Так, 2 листопада Л. Берія, виконуючи вказівки Й. Сталіна, звернувся до нього з пропозицією сформувати дивізію з утримуваних в СРСР польських військовополонених і використовувати її в разі зіткнення СРСР з Німеччиною [1, 40]. Проте, Й. Сталін, не бажаючи спровокувати напад Німеччини на СРСР, не поспішав зі створенням такого військового формування. Втім, напад Німеччини на СРСР створив нову ситуацію і спонукав радянське керівництво піти на співпрацю з польським емігрантським урядом В. Сікорського.

1 серпня 1941 р. в Москві розпочалися переговори щодо формування польської армії на території СРСР. Від радянської сторони переговори вів уповноважений Генерального штабу Червоної Армії генерал-полковник А. Василевський, від польської – начальник військової місії, генерал-майор С. Шишко-Богуш. 6 серпня 1941 р. командуючим польської армії в СРСР був призначений генерал В. Андерс. Головною метою угоди було створення в найкоротший строк на території

СРСР польської армії, призначеної «для сумісної з військами СРСР і інших союзних держав боротьби проти Німеччини» [2, 15]. 12 серпня 1941 р. Президія Верховної Ради СРСР видала указ про амністію громадян колишньої Другої Речі Посполитої, що перебували в ув'язненні та спецпоселеннях на території Радянського Союзу. В цей же день Раднарком і ЦК ВКП(б) прийняли постанову «Про порядок звільнення та направлення польських громадян, що амністуються згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР» [3, 76].

Призову до новоствореного формування підлягали солдати і офіцери Війська Польського, що знаходилися в таборах для інтернованих; молодь призовного віку із засуджених і висланих в адміністративному порядку в період 1939–1941 рр. з районів Західної України і Західної Білорусі. Змішані радянсько-польські призовні комісії розпочали набір до військового формування в Грязовецькому, Суздальському і Старобільському таборах, де знаходилися інтерновані польські солдати [4, 124].

Відомо, що питання про те, кого вважати польськими громадянами, із самого початку стало гострою суперечністю між радянською і польською сторонами. Остання вважала такими усіх жителів в межах Другої Речі Посполитої до 31 серпня 1939 р. Натомість радянська сторона керувалася Указом Президії Верховної Ради СРСР від 29 листопада 1939 р., згідно якого колишні польські громадяни, які знаходилися на території західних областей України і Білорусі, з моменту входження цих областей до складу СРСР 1–2 листопада 1939 р. вважалися громадянами СРСР.

До 10 вересня 1941 р. в лави польської армії вступили 983 офіцери і 21662 рядових, а наступного місяця прибули ще 800 офіцерів, 12000 солдат і 1800 цивільних осіб. 3 жовтня 1941 р. Державний Комітет Оборони (ДКО) ухвалив постанову, в якій кількість польської армії встановлювалася у 30 тис. осіб [5, 515].

Розбіжності в питанні національного складу майбутньої армії між польським командуванням і радянською владою намітилися на першому ж етапі формування польських збройних сил. Напруження викликало питання участі у складі майбутнього військового формування представників національних меншин, зокрема українців, білорусів та євреїв. Різно негативно до участі українців у складі Армії Андерса ставилася радянська сторона. Аби бути впевненими в тому, що польські призовні комісії не будуть приймати українців до складу польської армії, радянська влада навіть створила перелік умов прийому до неї. Варто зазначити, що у перших сформованих частинах польської армії, представники національних меншин становили більше половини всього її складу. Зрозуміло, що поляки обурювалися: такий приплив українців, білорусів та євреїв до лав польської армії змінював характер військового формування в цілому.

Під час формування армії, польське військове керівництво також доволі скептично ставилося до участі в ній українців. Досить часто серед польських військових звучали думки, про те, що саме українці були одним з найважливіших факторів поразки радянсько-польської війни у вересні 1939 р. У книзі «Без останньої глави», яка описує історію польського військового формування в СРСР з апологетичного погляду, генерал В. Андерс зазначив: «Безліч труднощів виникло у мене, коли з самого початку до нашої армії почали стікатися численні національні меншини» [6, 99]. У свідченнях українців, що служили в Армії Андерса або намагалися туди потрапити, часто повторюються історії про відмову в зарахуванні до армії на підставі українського походження або сповідуванні православної

віри. Саме тому українці змушені були приховувати власну національну та релігійну приналежність, заради участі у складі цього військового формування.

На виконання домовленостей Й. Сталіна з В. Сікорським, Державний Комітет Оборони 25 грудня 1941 р. прийняв спеціальну постанову «Про польську армію на території СРСР», яка визначала її чисельність у 96000 осіб. У постанові вказувалося, що в армію можуть призватися громадяни польської національності, які проживали до 1939 р. на території Західної України і Західної Білорусії. При цьому підкреслювалося: «Громадяни інших національностей, що проживали на цих територіях, в призові до польської армії не підлягають» [7, 40]. З тих пір представники інших національностей розцінювалися як радянські громадяни, тому вони не могли бути призвані до складу польської армії. 5 січня 1942 р. в примітці «2» до польського посольства Народний комісаріат закордонних справ (НКЗС) СРСР зазначав, стосовно проблеми колишніх польських громадян, серед жителів Західної України і Західної Білорусії – українців, білорусів і євреїв: «Народний комісаріат не бачить ніяких причин змінювати своєї позиції» [8, 106–107]. У той же час НКЗС стверджувало, що положення IV Гаазької конвенції 1907 р. про статус окупації території противника, не має ніякого політичного підґрунтя, адже введення радянських військ восени 1939 р. на територію колишньої Другої Речі Посполитої, стало результатом волевиявлення народу цієї частини території [9].

У перші дні січня 1942 р., представники Середньо-азіатського Військового Округу, оприлюднили під час прес-конференції два рішення вищих радянських властей стосовно призову до польської армії в СРСР. У першому йшлося про те, аби проводити набір до польської армії лише через радянські військкомати, а не безпосередньо через польські дивізії. Інше визначало та конкретизувало радянськими властями тих осіб, котрі належали призову до польської армії. Згідно цих рішень, повне право приєднатися до армії мали польські громадяни, котрі проживали до 1 вересня 1939 р. на захід від лінії Молотова-Ріббентропа, а також польські громадяни з території радянської окупації, що мали польську національність. Українців, євреїв, білорусів – колишніх польських громадян, незалежно від того, чи вони проживали на території радянської окупації, позбавляли права служити в польській армії [10, 210].

Створення відмінностей для польських громадян, що проживали на схід і на захід від лінії Ріббентропа-Молотова та відмова у призові громадянам не польського походження було політичним актом, оголошеним Радянським Союзом, з метою збереження держави в межах інкорпорованих територій Польщі восени 1939 р. Аналіз архівних джерел доводить, що багато українців, добровільно вступали до польського військового формування не стільки через симпатію до польської держави, скільки через відчутну та цілком зрозумілу антипатію до радянської влади та її інститутів. Припустимо, що в цьому мав місце принцип вибору «меншого зла». Можна стверджувати, що однією з найважливіших причин участі українців у складі Армії генерала Андерса було також бажання уникнути радянського ярма.

Крім того, про представників національних меншин у польській армії говорили і інші високопоставлені посадовці, зокрема командир 5 Дивізії, генерал М. Боруґа-Спехович, на прес-конференції 20 серпня 1941 р. В присутності шотландських журналістів він підкреслив, що до новоствореної армії прибувають люди різного віку і національностей: українці, євреї, білоруси [11]. Трохи пізніше, 12 жовтня генерал заявив:

«Якщо наша армія прийняла українців, євреїв або білорусів і вони хочуть віддати своє життя для наших цілей, то вони є повноправними громадянами польської держави» [12, 182]. Багато інших польських офіцерів зазначали, що польська армія прийняла до себе всіх тих, хто має польське громадянство, і національність не відіграє ніякої ролі [1, 236–237]. У цьому питанні серед польських політиків, напевно, найбільшим прихильником участі національних меншин був польський посол у СРСР С. Кот, який заявляв: «Польща завжди матиме в своєму національному складі українців, євреїв та білорусів» [13, 251].

Потрібно також відзначити, що на нижчому рівні командирів ставлення до солдатів не польської національності, зокрема українців, які відкрито заявляли про своє походження, часто характеризувалося як підозріле у нелояльності до майбутньої Польської держави. Сьогодні відомі факти дискримінації щодо військовослужбовців православної віри та тих, хто декларував не польське походження. Це стало причиною того, що чимало українців, які служили в Армії Андерса, приховували національну приналежність під час призову до армії та на протязі всієї війни.

Вільний набір представників національних меншин до польської армії тривав тільки перші кілька місяців після створення польських частин, у той час коли призовниками були в основному колишні військовополонені або жителі спецпоселень та утримувані в радянських в'язницях. Незабаром стало складніше, адже СРСР визнав свою помилку у дозволі набору до польської армії жителів Західної України та Західної Білорусії не польської національності. У Кремлі зрозуміли, що, дозволивши мобілізацію всіх жителів цього регіону, по суті було висловлено згоду на повернення їм польського громадянства, а отже, негласно визнано ці території як польські. Звільнення українців з таборів і спецпоселень, дозвіл на їхню мобілізацію до польської армії і вихід за межі Радянського Союзу могли викликати негативні наслідки в майбутньому. Адже в ході повоєнних дебатів, представники національних меншин змогли б стати «козирем» для польського уряду щодо претензій на «східні креси». В той час, на думку деяких польських політиків, українці та білоруси – солдати Армії Андерса – могли стати аргументом на користь того, щоб залишитися на своїй батьківщині в післявоєнній Польщі. У той же час Радянський Союз втратив би право бути «визволителем західних українців і західних білорусів», та всі «досягнення» у справі «об'єднання українських та білоруських народів» [13, 272].

Командування польської армії розуміло небезпеку заборони вступу до військового формування представників національних меншин, в тому числі українців. Посол С. Кот стверджував, що «польські офіцери, які входили до складу призовних комісій не повідомляли новобранців з числа національних меншин, що вони не будуть прийняті в армію через заборону радянської влади. Цілоком можливо, що ці офіцери вплинули на зниження припливу національних меншин до армії» [13, 344]. Занепокоєння посла, викликали стурбованість у підполковника К. Рудницького, який оголошував набір до армії. На думку останнього, заборона на вступ до армії національних меншин була відредагована радянською стороною так, ніби це рішення прийняте польською стороною [13, 373].

Позицію радянської влади розумів і командувач польською армією, генерал В. Андерс. Перебуваючи 2 грудня 1942 р. в Багдаді, він писав до генерала В. Сікорського: «Не визнаючи наші національні меншини, не допускаючи радянських громадян до їх включення

в польську армію, Радянський Союз вирішує долю наших східних кордонів, і зовсім не показує лояльних і дружніх відносин до польської справи» [14, 214]. Польське керівництво чудово розуміло шкідливість заборони на вступ до армії представників інших народів для польської справи і нормальних відносин з етнічними меншинами, тому питання призову представників національних меншин до Армії генерала Андерса стало одним з найважливіших у польсько-радянській дискусії того часу. Польське керівництво надсилало ноти протесту, де зверталася увага на порушення, раніше прийнятих, домовленостей. Варто зазначити, що польське командування прагнуло змусити радянське керівництво погодитися на призов до Армії генерала Андерса представників національних меншин, які до 29 листопада 1939 р., постійно проживали в центральних районах Польщі і добровільно зголосилися на вступ до неї [9].

Цілоком ймовірно, що і польське військове командування і центральне політичне керівництво прагнули вивести українців з числа тих громадян, хто підлягав мобілізації або принаймні різко скоротити присутність українців у своїх збройних силах. Радянська ініціатива не допускати основну масу українців – польських громадян – до служби в Армії Андерса була полякам загальною вигідною. Проте, у цій ситуації була і зворотна сторона. Здавалося б, обмеження не поширювалися на поляків, які проживали в зоні радянської окупації на той день, коли було оголошено про надання всім місцевим жителям громадянства СРСР: поляки теж були оголошені радянськими громадянами, хоча радянський уряд заявив, що їм, попри порушення закону і як особливий жест доброї волі, надане право записуватися в польську армію. Проте, визнання радянського обмежувального указу означало також непряме визнання законності радянської окупації, тоді як поляки проти цього гостро протестували.

Отже, підсумовуючи, варто зазначити, що під час створення польського добровільного військового формування – Армії генерала Андерса (2-го Польського Корпусу) на території Радянського Союзу, український чинник відіграв помітну роль. Варто зазначити, що українці виявилися заручниками інтересів як радянської, так і польської сторін, котрі прагнули використати українських добровольців у власних інтересах.

1. *Żeleński W. Kilka słów o postawie gen. Andersa wobec dezercji Żydów z Armii Polskiej na Wschodzie // Zeszyty Historyczne. – 1993. – № 104.*
2. *Gabinewicz M. Nazywano nas dziećmi Andersa // Kombatant. – 2006. – № 5.*
3. *Z archiwów sowieckich. – T. 1: Polscy jency wojenni w ZSSR, 1939–1941. – Warszawa, 1992.*
4. *Романовский Д, Зикельберг Д. Яд Вауем: Исследования. – Т. 2: Национальный мемориал Катастрофы и героизма Яд Вауем. – Иерусалим, 2010.*
5. *Wawer Z., Formowanie Sił Zbrojnych poza granicami kraju // Władze RP na obczyźnie podczas II wojny światowej. – Londyn, 1984.*
6. *Anders W. Bez ostatniego rozdziału: wspomnienia z lat 1939–1946. – Newtown, Wales, 1950.*
7. *Z archiwów sowieckich. – T. 2: Polscy jency wojenni w ZSSR, 1939–1941. – Warszawa, 1992.*
8. *Sprawa Żydów: obywateli polskich w świetle oficjalnych dokumentów oraz praktyki władz radzieckich // Zeszyty Historyczne. – 1993. – № 103.*
9. *Instytut Polski i Muzeum gen. Sikorskiego, sygn. A. 11,49/sow./21, Notatka «Zagadnienie obywatelstwa polskiego osób narodowości niepolskiej».*
10. *Rudnicki K. Na polskim szlaku. Wspomnienia z lat 1939–1947. – Wrocław, 1999.*

11. *Archiwum Akt Nowych, sygn. HIMID, t. 123, artykuł «Gen. Boruta-Spiechowicz o armii polskiej w Rosji».*
12. *Wawer Z. Znów w polskim mundurze. Armia Polska w ZSSR. Sierpen 1941 – marzec 1942. – Warszawa, 2001.*
13. *Kot S. Listy z Rosji Stanisław Kot. Listy z Rosji do gen. Sikorskiego. – Londyn, 1956.*
14. *General broni Władysław Sikorski – general dywizji Władysław Anders. Korespondencja 1941–1943. Wybor dokumentow / Red. B. Polak. – Koszalin, 2000.*

Pylypovych T.V. The Ukrainian factor in the forming of General Anders' Army on the USSR territory in the Second world war period. The Ukrainian participation during the creation of Polish volunteer formation – the General Anders' Army (the 2nd Polish Corps) in the USSR is analyzed in the article. In the center of attention is the interpretation of the reasons and diplomatic negotiations about the formation of the General Anders' Army and the relationship of these process with the Ukrainian factor.

Key words: Ukrainian, minorities, Army General Anders (the 2nd Polish Corps)

Л. Г. Шурай

РОЗРОБКА ПРОГРАМИ ОСВОЄННЯ ЦІЛИННИХ ЗЕМЕЛЬ У КАЗАХСТАНІ

Статтю присвячено вивченню аграрної політики М. Хрущова на початку 1950-х рр., зокрема, освоєнню цілинних та перелогових земель у Казахстані. Проаналізовано курс на екстенсивний шлях господарювання та висвітлено ті суперечки, які точилися навколо цієї проблеми у керівництві СРСР та Казахстану.

Ключові слова: освоєння цілинних земель, аграрна політика, зерно, сільське господарство, екстенсивний та інтенсивний шлях господарювання

За сучасних умов деталі гостріше постає проблема проведення державної аграрної політики. Актуальним продовжує залишатися питання: як мало бути організоване сільськогосподарське виробництво та функціонувати світовий ринок продовольства, щоб прогодувати населення Землі, яке в останні роки збільшується щорічно майже на 100 млн. осіб, випереджаючи можливості аграрного сектору світового господарства.

Враховуючи це, вивчення аграрної політики, зокрема освоєння цілинних і перелогових земель, є актуальним для вітчизняної історичної науки. Окремі питання, дотичні до цієї теми, відображено у публікаціях таких авторів, як В. Куліков, Д. Валовой, В. Томілін, Р. Баландін, Б. Каїмов, Ф. Михайлов, І. Шамшатов, І. Зеленін. Проте, дотепер відсутні напрацювання, в яких би комплексно було вивчено досвід освоєння цілинних та перелогових земель у Казахстані впродовж 1950 – на початку 60-х рр. Метою цієї статті є аналіз розробки аграрної політики 50-х рр. ХХ ст. у СРСР, зокрема передумови перетворень в аграрному секторі виробництва за часів М. Хрущова, ставлення уряду країни до курсу партії та керівництва тогочасного Казахстану.

Широкомасштабна програма освоєння цілинних і перелогових земель у Казахстані розпочалася відразу після вересневого (1953) пленуму ЦК КПРС. Ініціатором та її основним розробником став М. Хрущов, який у вересні 1953 р. обійняв посаду Першого секретаря ЦК КПРС.

На початку 1950-х рр. сільське господарство СРСР перебувало у скрутному становищі. У 1949–1953 рр. середньорічний збір зерна становив 4942 млн. пуд., за середньої врожайності 7,7 ц з га, проти, відповідно, 4380 та 7 у 1910–1914 рр. Офіційно з трибуни ХІХ з'їзду партії було оголошено, що валовий врожай зерна становить 8 млрд. пуд., а тому зернову проблему вирішено цілком і повністю. Насправді ж вирішена вона була лише на папері, стосовно «біологічної врожайності» (при визначеності врожайності на корені). Реально

у 1952 р. зібрали не 8 млрд., а лише тільки 5,6 млрд. пуд. зерна. В країні було заготовлено лише 2,1 млрд. пуд. хліба, що не задовольняло поточні потреби держави, не кажучи вже про створення резервів [1, 107].

Відставання сільського господарства пояснювалося рядом причин. Друга світова війна нанесла величезні збитки колгоспам, МТС і радгоспам. Окупанти знешкодили або вивезли 137 тис. тракторів, 49 тис. комбайнів, що склало близько 1/4 всього довоєнного парку цих машин. Було вивезено мільйони голів худоби. Матеріальні збитки, за різними підрахунками, склали 181 млрд. руб. Загалом по країні валова продукція сільського господарства скоротилася у 1945 р., порівняно з 1940 р., до 60%, а посівні площі склали 75% [2, 5]. Протягом четвертої п'ятирічки насамперед необхідно було відновити важку промисловість і забезпечити її подальший розвиток. Країна не мала можливості рівномірно забезпечити потреби індустрії та села.

Давалися взнаки і недоліки в керівництві сільським господарством, нестача досвідчених спеціалістів, мали місце порушення матеріальної зацікавленості колгоспів у розвитку суспільного виробництва [3, 378]. Так, наприклад, до ХХ з'їзду партії такі важливі економічні категорії, як госпрозрахунок, собівартість, зарплата, рентабельність для колгоспів вважались антимарксистськими. Про витрати на ту чи іншу продукцію не мали уяви, а ціни встановлювалися довільно. Коли в колгоспах почали обчислювати собівартість продукції, то з'ясувалося, що більшість видів продукції, які були представлені на Всесоюзній сільськогосподарській виставці, є збитковими. Існуючі ціни найчастіше не покривали й десятої долі витрат. Так, наприклад, ціни на картоплю не відшкодовували навіть витрати на її доставку до заготівельних пунктів [4, 107].

Суттєву роль у вирішенні всіх цих та багатьох інших питань мав відіграти вересневий (1953 р.) Пленум ЦК КПРС. Він відзначив, що «рівень виробництва сільськогосподарських продуктів не задовольняє повною мірою зростаючих потреб населення в продуктах харчування, а легку та харчову промисловість – у сировині та не відповідає технічній оснащеності сільського господарства й можливостям, закладеним у колгоспному устрої» [5, 386].

Пленум ЦК КПРС прийняв рішення про необхідність зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства, підвищення рівня його механізації та якісного покращення роботи МТС. Основними у розробці нової аграрної політики стали такі завдання:

- 1) збільшення капіталовкладення в сільське виробництво та збільшення фінансування галузей сільського господарства;
- 2) зростання державних цін на закупівлю сільгосп-продуктів;
- 3) удосконалення податкової політики (були знижені податки з особистих підсобних господарств селян і впроваджувалася нова система оподаткування);
- 4) розширення економічної самостійності колгоспів (були впорядковані розрахунки господарств з МТС, ужито заходи щодо покращення технічної оснащеності колгоспів та радгоспів) [6, 551].

У зв'язку з тим, що розвиток сільського господарства тісно пов'язувався насамперед із забезпеченням країни зерном, виняткове значення набували рішення лютого-березневого (1954) Пленуму ЦК КПРС щодо освоєння цілинних та перелогових земель. У рішенні останнього зокрема наголошувалося, що «величезне значення у збільшенні виробництва зерна протягом короткого часу має розширення посівів зернових культур, шляхом освоєння перелогових і цілинних